

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

6.

Nem kíváncsiskodom, pusztán kíváncsi vagyok.

Az elvhűség kiszámíthatóan szűkíti, a jellemtelenség kiszámíthatatlanul bővíti a lehetséges viselkedések körét. A jellemtelenség szabaddá tesz.

Különösen azokra a tulajdonságainkra vagyunk büszkék, amelyek nem jellemnek bennünket.

Akármilyen rosszat mondunk saját magunkról, mindig elnézés jár vele. Tudom, hogy utolsó hazug vagyok, becstelen vagyok, de én vagyok.

Akinek már nincsenek vágyai, halott. Akinek vágyai mindig teljesíthetők, bizonyosan igénytelen, de realista. Akinek lehetetlenül nagyok a vágyai, igényesen boldogtalan.

Jó véleménye az emberekről arányban állt azzal, amennyire nem ismerte magát.

Őszinte meggyőződése, hogy ha valami, az őszinte meggyőződés az, amire nincs szüksége boldogulásához. Mivel következetesen ehhez tartja magát, elvhűsége kétségbevonhatatlan.

Ha a megtámadottak nem reagálnak, a támadó vérszemet kap további erőszakhoz. Ha a megtámadott megbosszulja a támadást, immár bosszúálló megtorlást indít el. Mármost csak azt kell eldönteni, hogy melyik alternatívát válasszuk? A régi bölcsesség szerint, amikor az ember nem tudja, mit tegyen, tegye, amit tud.

A megszokás következtében az emberek jó körülményeiket kevésbé érzik jónak, rossz körülményeiket rossznak. Ezért nem annyira elégedettek és nem annyira elégedetlenek, mint helyzetük indokolná. A megszokás elveszi a dolgok életét.

Önbizalom nincs mások belénk vetett bizalma nélkül.

Ha az emberek olyanok lennének, mint az utópiákban, nem lennének utópiák. A képzelet lehetőségvizsgálat. Az utópikus képzelet a lehetetlen lehetősége.

Olvasom, hogy a szokatlanul sok esőt a szokatlan időjárás okozza. Meglepő. Erre valóban nem gondolhatott senki. Már csak azt kellene tudni, mi okozza a szokatlan időjárást? De a válasz nyilván olyan bonyolult, amit egy átlagos mai magyar újságíró nem képes megérteni. Egyébként is, minek fáradna, hiszen az átlagos magyar újságot olvasót úgysem érdekelné. Gondolkodáslélektani szempontból tehát igen biztató, hogy az újságot olvasók napról napra fogynak.

Az egyensúly átmenet két egyensúlytalan állapot között.

- Mondj egy találó példát a sovány vigaszra.
- Nyomorúsága megkímélte a bőség zavarától.
- Mi az ellentéte?
- A bőség miatt sohasem jött zavarba.
- És ez micsoda?
- Kövér vigasz.

Schopenhauer hangoztatta, hogy „[a]z ember az egyetlen állat, mely fájdalmat okoz másoknak, bármi további szándék nélkül, azon kívül, hogy fájdalmat okozon. Más állatok sosem teszik ezt, kivéve, hogy kielégítsék éhségüket, vagy a támadás hevében.” De az ember az egyetlen állat, aki (azért nem egészen) úgy tudja átélni társa fájdalmát, mintha neki okozták volna. Az együttérzés sajnos azonban legfeljebb enyhíti, de nem szünteti meg a fájdalmat. Ráadásul, sokkal könnyebb (akár nagy) fájdalmat okozni, mint ellensúlyozni.

„Mi érdemesnek tartjuk magunkat a megváltásra. Holott a megváltás azért lehetséges, mert nem vagyunk érdemesek rá” – értékelem, hogy milyen szépen mondja Visky András. És szembesülve vele, se örömmel, se fájdalommal veszem tudomásul, hogy milyen mélységesen elidegenedett hitetlen vagyok.

A sztoikusok szerint az erény birtoklása minden vagy semmi jellegű. Vagy van az embernek, vagy nincs. Ha van, értékesek, ha nincs, értéktelenek vagyunk erkölcsileg. Meglehet, saját tökéletlenségem tudata a legfőbb oka ellenszegülésemnek. Az embert ellentmondásosabb, egyúttal kevésbé végletes lénynek látom. Erkölcsi értékünk mérlegelését pedig bonyolultabb feladatnak. Ugyancsak nem osztom azt, hogy mivel az erényhez jó ítélőképesség is kell, a jó ember bölcs is. Érdekesmód, mégis maradéktalanul egyetértek a végkövetkeztetéssel: az erényesség és a bölcsesség nem feltétlen hoz sikert vagy boldogságot.

Még az egyszerű sem egyszerű.

Felteszem, hogy elveinket megtestesítő művészeink, társadalomtudósaink korszerűbbek; egyszerűen szólva jobbak, mint ellenfeleinkké. Ezért különösen lesújtó, hogy erkölcsünk nem igazán tisztábbak, politikai-gazdasági invenciótlanságunk pedig minden mérce szerint feltűnő.

Minden ismétléssel elveszik valami abból, amit ismétlünk.

Az ismétlés erő, de gyengeség is.

Elszakadtak a néptől – mondják róluk minden okkal azok, akik ettől a lehetőségtől eleve meg voltak kímélve.

Gyakran hallom idézni a bon mot-t: „Nem elég tisztességesnek lenni, annak is kell látszani.” Pedig ez rossz mondás. Ellenpróbaként: „Nem elég tisztességtelennek lenni, annak is kell látszani.” Vagyis nem maga a dolog, a csomagolása dönt. Mert az emberek nem megtéveszthetőnek látszanak, hanem tényleg megtéveszthetők.

Az autokrácia indokaként elhangzik, hiába, az emberek nem elég érettek a demokráciára. Az ellenérv is hasonlóan leegyszerűsítő: előbb meg kell teremteni a demokratikus intézményes kereteket, és azok megfelelően szabályozzák az emberi viselkedést. Hiszen az (átlag) svájciak, norvégok, hollandok, angolok is ugyanolyan jó vagy gyarló emberek, mint a magyarok, ám nagy a különbség intézményeik között. Nemcsak pillanatnyilag, hanem igen hosszú ideje. Ez alatt volt módjuk kialakítani és megtanulni, második természetükké tenni olyan toleránsabb, nem mindenáron azonnal jutalomra törő mentalitást, amire a magyar sors nem adott lehetőséget. A kellemetlen következtetést nem szokás levonni. Az összehasonlítottnál a magyar tehát nyilván és mérhetően gyarlóbb. Amennyiben intézményei továbbra is hozzá igazodnak, megerősítik mentalitását és növelik a távolságát tőlük. Amennyiben viszont intézményei, elvben a mégoly kívánatos, kívülről

induló lökés folytán hirtelen átalakulnak, gyatrán fognak működni. A sokszor indokolatlanul emlegetett magyar tehetség aktuális vizsgálója, hogy képes-e megértetni a többséggel, nincs gyors receptje a sikernek, egyúttal képes-e kidolgozni olyan intézményes lépéseket, amelyekkel a bűvös kör elhagyható. Ezen a vizsgán (nem először) bukásra állunk. A hatalom megszerzéséhez és megtartásához szükséges ügyesség elengedhetetlen, de elégtelen. A karizma is jól jöhet, de meghatározó az útvesztés és a károk kockázatát. Államférfi kerestetik.

A mesterember felismeri és elhárítja a hibákat. A jó mesterember ügyel arra is, hogy ellenőrizze, nem okozott-e közben véletlenül egy elkerülhető másik hibát. A kiváló mesterember azt is tudja, hogy bonyolultabb esetekben óhatatlanul kárákárosultja lesz beavatkozásának. Mégis tartózkodik attól a gyógymódtól, amely a bajt úgy szünteti meg, hogy egy súlyosabbat hoz.

Látjátuk feleim szümtükkel mik vogymuk? Görög-latin szókombinációk idétlen eszkábálása helyett magyarul: zsigeri ellenszenvék vadvilága vogymuk.

Nem az a kérdés, hogy vennék-e bármelyik politikusunktól használt autót? Kizárólag csak magamtól vennék. A teszt, aminek alávetem őket, más. El tudják-e velem hitetni, hogy eredeti foglalkozásukban (ha egyáltalán volt nekik), legalább ennyire képesek volnának érvényesülni, hasonló vagy magasabb színvonalú életet teremtve családjuknak? – természetesen, politikai rásegítés nélkül.

A forradalom mindig elbukik. Különösen a győztes és nagynak nevezett.

Az egyetemalapító nyelvész Wilhelm Humboldtól olvasom, hogy „kizárólag *en masse* szeretem a zsidókat; *en detail* jobbára elkerülöm őket.” A fogalmazás tömör, világos és bármily furán hangzik, őszintén a porosz antiszemitizmus ellenében született. A zsidóság mint etnikum megvetésével szállt szembe, emancipálásuk érdekében. A nagy Humboldt kétszáz éve még nyíltan vállal(hat)ta, hogy a véletlenül útjába akadó egy-egy zsidót ezért vagy azért valószínűleg nem találta rokonszenvesnek, tehát elkerülte őket. De mit se számított, amikor egy nép sorsa volt a kérdés. A Humboldt által hitelesen vallott elv ekkor felülkerekedett minden másra. Elszakadok a szerzőtől és a zsidók helyébe növekvő lélekszámuk és helyzetük miatt egyre nyilvánvalóbban magyar sorskérdéssé váló cigányokat teszem. „Kizárólag egészként támogatom a cigányokat; egyénekenként, ha tehetem, elkerülöm őket.” Alighanem merőben az én képzeletem szülte az a hazai értelmiségi, aki így mer szólni a nyilvánosság előtt. Tudja, hogy ezzel bevallaná, amikor nem in abstracto, hanem in concreto találkozik cigányokkal, negatív képet vetít rájuk. Ugyanazt, amit mindazok, akik vele ellentétben, a cigányokat egészként megvetik, ami azonban nem tartja vissza őket attól, hogy őszintén elmondhassák: „Némely egyént megkedveltem, bár cigányok.”

A kérdésre, hogy szívesen fogadna-e szomszédként cigányokat, az elvileg mégoly egaliter értelmiségi, ha őszinte, magától értetődő nemmel válaszolna, bár добра nem verné. Mielőtt kapásból kijelenteném, lám-lám, amikor leszállunk a doktriner magaslatokból, a mindennapokban az előítéletek hatnak, megállok. Miért volna elsődlegesen ellenséges érzület (márpedig ez az előítélet) az a feltételezés, hogy cigány szomszéd a szokásos szomszédságnál valószínűbb konfliktusforrás? Éppen azért az, mert igen valóságosak a roppant hátrányos szociokulturális különbségek. Egyfelől folytonosan rájuk mutatni, másfelől a viselkedésben azt várni,

mintha nem lennének, mélységesen farizeus magatartás. Ugyancsak az „jó környékre” költözve mennydörögni az elkülönítés ellen, és saját gyerekünket eleve cigánymentes iskolába íratni. Elkelve a visszafogottság a deklarációkban, viszont példamutatás a mindennapi cselekvésben.

Ha ketten teszik ugyanazt, azért nem ugyanaz, mert jellemük és helyzetük nem ugyanaz. Ha kétszer mondom ugyanazt, nem ugyanaz, mert a másodszerit megelőzte az első. Ha pedig ugyanazt mondom másként, hogyan lehetne ugyanaz?

A szellemi magány, ahogy a kifejezés utal rá: individualista, azaz megoszthatatlan állapot.

Kihívta a sorsot maga ellen: élt.

Az anyai tekintet több mint szívet melengető. „Az a férfi, aki anyja kétségtelen kedvence volt, egész életén át megőrzi hódító életérzését, a sikerbe vetett hitét, ami gyakran valódi sikert eredményez” – jegyzi fel érett férfiként Freud, aki megszületésétől sokáig magán érezhette anyja odaadó, féltő-óvó, egyszersmind elragadtatott tekintetét. Kontrasztként ez jutott eszembe, amikor az ugyancsak felnőtt Rilke vallomását olvastam anyjáról: „Már gyerekként menekültem előle és mélységesen félek, hogy még mindig nem vagyok elég messze tőle. Ő maga üres, mint valami ruha, kísérteties és borzalmas.” Olvasni is az. Egyébként, annyi mindennek nincs, miért éppen a nagyságnak volna receptje? Abban, hogy Rilke az lett, aki, a fiúban ekként élő anyaképnek nem tudom a pontos szerepét. Bizonyos azonban, hogy amint nélküle a rilkei költészet („a közellét: ellenségünk”), a magánélet sem jött volna létre. Miként az is bizonyos, hogy nincs választási helyzet: nem kérek a beteg(esen) „menekülő” életmódból, de elfogadnám a nagy költészet megalkotását. A kín ugyan nem nemesít, de nemtelenné sem tesz.

Az önuralom a képmutatás abszolút példás formája. Dicsérendő az a társadalom is, amelyik kineveli.

A képmutatóra nem ismernénk rá, ha nem az lenne, de emiatt nem ismerjük, ki ő. Ő azonban ismeri, különben ellentmondana létének. Amennyiben identitásvara támad, oda a képmutatás.

A tapintat viszonya az őszinteséghez a kímélet viszonya a kíméletlenséghez. Hacsak nem a ködösítés a tisztánlátáshoz. Tessék választani.

A jóval járó rossz csak a matematikában egyenlő a rosszal járó jóval. A lélek is számol, de másként.

Elvesztette életkedvét és nem akadt becsületes megtaláló, aki visszahozta volna.

A kőgazdag rokonszenves tulajdonsága, hogy nem eszi a sárga irigység a gazdagokkal szemben.

Az irigység látványos szociális érzés. Az irigy mindig a másiktól indul ki.

„Bárminek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem.” Wilde paradox csattanója abból fakad, hogy az állítás első fele, a „bárminek ellen tudok állni”, egyértelműen felkészít a folytatásra: „még a legnagyobb kísértésnek is”, ám a várakozást megcáfolva, az ellenkezőjével folytatja. Amilyen röviden, olyan meghökkentő módon öli meg a közhelyet. Sajnos az a törekvés, hogy a józan észnek mindenáron ellentmondjon, Wilde rutinjává vált. „A lélek öregnek születik, de megfiatalodik. Ez az élet komédiája. A test fiatalnak születik, de megöregszik. Ez az élet tragédiája.” Kétségkívül eredeti a kontraszt: az idő múlásával a lélek egyre fiatalabbá, a test

egyre öregebbé válik. De, ahogy tanultam, az igazi paradoxon olyan abszurd következtetéshez vezet, ami mégiscsak igaz. Csakhogy semmi – szó szerint semmi – nem igazolja, hogy a lélek a testtel ellentétben, öregnek születik. Tehát a következtetés: egyrészt az élet komédiája, másrészt tragédiája, hamis. A paradoxon hibás, ha hamis érveléssel hamis következtetésre jut. Legfeljebb az mondható, hogy bár a test megöregedett, a lélek korát meghazudtolva naiv maradt, ami meglehetősen (tragi)komikus hatású. Mentés az erőltetettségtől, találó is lehet, de nem szól nagyot. Gyakran be kell érni ennyivel.

A szavak roppant készségesek és nem okoznak csalódást. A találmány messze feltalálója fölé emelkedik.

Alaposan megrágtá a szavait, sajnos azonban nem nyelte le őket.

Töri a nyelvet: kalapáccsal kommunikál.

Egyáltalán nem érezte a szavak súlyát, így össze-vissza hányta őket.

Mire kimondta, üresen kongtak a szavai: útközben kihullott értelmük.

Mégoly szabadnak érzett választásaink is kényszerválasztások. Véges adottságaink és térben-időben szükségképpen korlátozott lehetőségeink találkozásai.

A legfontosabb: hová, mikor születünk és milyen génekkel, független tőlünk. Vigasztalásul: a többi sem mind rajtunk múlik.

A szerencsével lehet élni, de nem lehet rászolgálni, legfeljebb kivárni.

A kudarc nyilvános elismerése követeli és nem adja az erőt.

Két lehetőség közötti választás során, bármennyire erőlködsz, nincs harmadik.

A gyatra memória sok kényelmetlenségtől megóv.

Előrelátó-képességünk olyan korlátozott, hogy még a pesszimista jóslatainkban is nagyot tévedhetünk, eltekintve Keynes figyelmeztetésétől: hosszú távon mindannyian halottak vagyunk. Egyébként, nemcsak mint egyének, hanem mint emberiség is. A különbség annyi, hogy az egyik hosszú távot biológiailag, a másikat kozmológiailag mérjük. Milyen kár, hogy a sok be nem vált pesszimista jóslatból nem következik, minden okunk megvan az optimizmusra.

A második világháborúban, 1942-ben, Délkelet-Ázsiában japán fogságba esett angol katona beszámolóját olvasom.

Első figyelemre méltó látvány: a táborba tartó út szélén oszlopok tetejére tűzve hat kínai, az ősi ellenség feje. – Majd: a tábor sátraiban a földön skorpiók, óriási százlábúak, a sátor tetejéről éjszaka az alvóra hulló pókokkal, hangyákkal és más effélékkel. – Forró napon hosszú sín cipelése, csökkent kalóriájú étkezéssel; a ritka pihenőidőben erőszakos és megalázó bánásmód. – Alvásmegvonás négy napon át. – Mozdulatlanul állás a forró napon, órákon át. Állva elaludt fogoly rugdosása, hogy felébredjen. – Tűző napon szűk és alacsony ketrecbe zárás: se felállni, se kinyújtózni. – Átszállítás távoli másik helyre tehervagonban, bespékelve induláskor egy üres vödörrel. – Átmeneti táborban egyetlen vízcsap több száz embernek. – Fej bemejtése vízzel telt tartályba, fulladás előtt kirángatása, majd ismétlés. – Orron és szájon át csövön víz benyomása a tüdőbe és a gyomorba, szünet, majd ismétlés. – Halálra verés, illetve majdnem halálra verés csonttörésekkel. – Holttestek latinába vetése az élők előtt. – Beszédtülatom cellatársak között. – Külvilági eseményekről teljes információzárlat. – Fogoly nevének helyettesítése japánul betanult számmal.

Teljességre nem törekedve gyűjtöttem ki a fő tételeket. Ilyenkor szokás állati kegyetlenségre hivatkozni, teljesen értelmetlenül. Kedvencem a repülő zsákmányra vadászó vándorsólyom. Ahogy a leírásokból kiderül, a zuhanórepülést az utolsó szakaszban vízszintessé váló üzemmód váltja fel, lehetővé téve a zsákmány leütését anélkül, hogy a vadász megsérülne. Különben az ütközés ereje a saját lábait eltörné, amibe kínos körülmények között belepusztulna és hamarosan egy darab vándorsólyom sem élne. (Eltekintve attól, hogy génjei eleve alkalmatlanok rá, törött lábbal szelíd növényevő sem lehetne.) A természetes kiválasztás során a vándorsólyomban rögzült program remekül vezényli, hogy megfeszített lábbal a galamb hátának ütközzön, ami azt rendszerint megöli. Ha mégsem, akkor a sólyom megragadja a sokkos állatot, és a földre szállva elroppantja csőrével a nyakát.

Bár, ha galamb lennének emberi értelemmel, egyik alternatíva sem lelkesítene, el kellene ismernem, hogy a sólyom, a faj mindegyik tagja azonos célszerűséggel, hatékonyan és gyorsan jár el. A szükségesnél egy másodperccel sem hosszabbítva meg leendő tápláléka fájdalmas végét. A megölt zsákmánynak rendszerint letépi a fejét és annak ehető részeit elfogyasztja. A galamb melléről kitépkedi a tollakat. Áldozata halott, tehát nem azért jár el így, mert az idegen faji egyed általa előidézett szenvedésében örömet leli, de példát sem statuál a többi galamb előtt. Végképp kizárható indítékai közül, hogy az őt netán figyelő ember kíváncsiságát és ambivalens érzésvilágát törekszik kielégíteni. Ezúttal is a célszerűség vezérli. A tollakat nem tudja jóízűen elropogatni, viszont útjában vannak, hogy a galamb hasüregét felnyissa és hozzáférjen a finom, kalóriadús bensőségekhez. Azért sem vehető szemére semmi, ha étvágya csillapultán, a zsákmány kisebb-nagyobb ehető, tehát neki gusztusos maradékát olyan helyre viszi, ahol kényelmesebben elfogyaszthatja.

Sem a sólyom, sem a többi természetes környezetében élő ragadozó madár, hüllő, emlős nincs választási helyzetben. Közönyösségükről sincs miért beszélni, hiszen ez olyan bonyolult idegrendszerű tétel fel, amely lehetővé teszi a megfontolást, belátást és empátiát. Bár a szorongást nem ismerő, áldozatait megkínzó sorozatgyilkos pszichopata empátiája nulla, a kegyetlenkedésnek az a – történetesen japánok által gyakorolt – listája, amit bemutattam, egyáltalán nem a másik ember szenvedésébe képzelés és érzés hiányából fakad. Éppen ellenkezően: a kegyetlenség lényege megtenni a másikkal (legyen idegen faj tagja: állat vagy idegennek tekintett ember), ami az elkövetőt, ha vele esne meg, nehezen elviselhető fájdalommal, félelemmel és iszonyattal töltené el. A rendszerszerűen, nem pusztán a maga kedvtelésére kegyetlenkedő tehát szembeszegül azzal a mottóval, hogy ne tégy semmit a másikkal, amit magaddal ne tennél! Ellentétébe fordítja ezt. Találj ki és tegyél meg mindent a másikkal, amiről úgy érzed, nem tudnád elviselni! Nyilván, nem volna képes e folyamatot irányítani, illetve kivitelezni, ha visszavonva – meglehet, amúgy sem túltengő – empátiáját, a másikat nem tekintené veszélyesnek, fenyegető ellenségnek, minden bajok okozójának, aki tetteivel vagy a pusztító létével rászolgált a megfelelő büntetésre. Miközben a másikat tartja kevesebbnek, mint embernek: emberalatti lénynek – ahogy efféle jellemzésekkel már az ősi kínai, egyiptomi és mezopotámiai irodalomban találkozunk –, aközben eljárásaival saját magát dehumanizálja. Feltéve, ha e kifejezésnek van értelme.

Nincs a listában semmi különös. Viszonylag csekély módosításokkal, az adott tárgyi körülményekhez alkalmazkodva, a világ minden pontján megelhetjük elemeit. A kegyetlenkedés univerzálitását, ha netán így kedvesebb: archetípusait.

1) Közvetlenül a test hosszas gyötrése, úgymint: a) károkozás ütés, rúgás, pofozás ismételt váltogatásával, b) tűző napon avagy fagyban tartósan állva; összezsúfolva szállítóeszközben, illetve kisméretű forró vagy jéghideg cellában, ketreccben egyedül guggolva, c) megvonások: alvás-, étel-, ital-, tisztálkodás-, mozgás-, d) kínzóeszközök alkalmazása halál okozás céljából vagy vallatás érdekében, e) állatok igénybevételével: összezárás férgelkkel, patkányokkal, skorpióval, mérges kígyóval, f) ősi elemek használatával: vízzel, a fej bemeztése, vagy szájba és orrba vezetett csövön át, gyomorba és tüdőbe, fuldoklásig vagy megfulladásig; tűzzel, forrosított fémekkel megégetés különböző testtájakon; földdel, eleven ember beásása nyakig, illetve sír megásatása magával az áldozattal; fémmel, kés, szűrőeszköz csonkító használatával, g) modern technika használatával: elektromos áram bevezetése a test nyílásaiba.

2) Közvetlenül a lélek hosszas gyötrése, a teljes kiszolgáltatottság érzékeltetése a) fenyegetéssel, b) megalázó beszédmóddal, c) az énonomosság rombolásával, d) információmegvonással, e) az áldozati körből besúgók alkalmazásával.

Az ókorral foglalkozó némely történelemkönyvből megtudhatom, ha bármi kétségem lett volna, hogy itt sincs új a nap alatt. Az asszírok ellenségüket legtöbbször egy oszlophoz kötözve nyúzták meg, majd egy karót ütöttek át végbelén, ügyelve, hogy ne okozzon azonnali halált. A perzsák az áldozatot beállították egy hamuval félig töltött szobába. Ha beleesett a puha hamuba, tüdeje megtelt a porral és lassan megfulladt. Egy másik kedvelt módszer a dézsába ültetés volt. Az áldozatot fából készített dézsába helyezték, ahonnan csak a feje lógott ki, amit tejjel és mézzel kentek be. Folyamatosan etették, a következményeket nem ecsetelem. Babilon uralkodói a lábakat, ajkakat és orrokat vágatták le; az áldozatok megvakítása, kiherélése vagy éppen azok szívének kitépése már-már rutineljárás volt. Tiberius alatt a harcban elfogott fiatal fiúk húgycsövét összevarrták, majd addig itatták őket, amíg szervezetük fel nem adta a küzdelmet. Caligula kegyesebb volt. Csak kettévágatta a lázadó szenátorokat. A halálra ítélteteket legtöbbször vadállatokkal tépték szét, amely egyben egyfajta szórakozást is jelentett.

A szent inkvizíció effajta szertelen kegyetlenkedést hogyan is engedhetett volna meg? Pontosan szabályozta, bírő közreműködésével a tévelygő eretnekséggel gyanúsított megtöréséig folytatandó eljárást. Átfutok az egymást követő fázisokon.

A bírő megfenyegeti. A soron következők ismeretében sokan jobbnak látják, ha bevallanak mindent. De mindig vannak akadékoskodók. Velük a hóhér foglalkozik. A hóhér megfenyegeti. Lényegében ismeretterjesztő munka, olykor gyakorlati bemutatással párosítva. Ha ez sem elég, következik: előkészítés a kínzásokra. Levetkőztetés, kezek, lábak összekötözése. Az eszközök csattogtatása, felforrósított vasdarab közelítése a testhez. Következik: ujjak és végtagok összekötözése húsba hatoló vékony zsineggel. Ha a gyanúsított továbbra is makacsodik, zsineg kötése a nemi szervére (nő esetén a mellbimbóra). Következik: nyújtólétrára fektetés. A csigákhoz rögzített gyanúsítottnak a folyamatos nyújtás eredményeként ínszalagjai elszakadnak, és a végtagok kifordulnak helyükről. Egy kisebb csigához a

nemi szerv és a köldök rögzítése. Következik: a test égetése felforrósított izzó vasdarabbal. A hóhér a megfelelő hűtésről is gondoskodik: hideg vízzel locsolja a megégett helyeket. Következik: ujjak összehúzóztatása, éles vas nyelv alá helyezése. Ujjak satuba szorítása, majd folyamatos szűkítése, amíg az ujjak teljesen fel nem szakadnak, a körömágy szét nem nyílik. Egyúttal a nyelv alá élesre fent vékony vasdarab behelyezése; a nyelv szétroncsolása a kényszerű mozgatás következtében. Következik: fekvő test újabb égetése forró viasz csepegtetésével, apró szalma golyóbisok meggyújtásával, netán forró szurommal. Következik: állóhelyzetben a leborotvált fejre hideg víz csepegtetése pár másodpercenként. Alkalmi üzemi baleset, ha a gyanúsított megbolondul. Következik: megolvasztott fém cseppentése a test adott pontjára. Következik: fasatu alkalmazása a lábra. Ékek kalapálása a láb és az odaszorított vastag deszkák közé, a csontok szétzúzásáig.

Az első három fokozat beéri a lélek gyöttrésével, a test kínzására ezután kerül sor. Magától értetődő, hogy a kegyetlenség univerzáliai változatos kombinációkban vehető be. A testi és a lelki összefonódik. Magától értetődő az is, hogy mindegyik lehetőség az emberi találékonyságtól függő további változatokra ad lehetőséget. Például a mozgás- és információmegvonás fokozható, ha a hátrakötött kezű, ülésre kényszerített fogoly fejére órákig-napokig-hetekig csuklyát húzunk. Avagy a víz, közelebről a folyók vize nemcsak a hullák, de a még élő, magatehetetlen áldozat beledobására csábít. Ez utóbbi, némi cifrázással, megtehető úgy, hogy a megkötözött áldozatokat egyik oldalán több helyütt kilyukasztott nagyobacska csónakba ültetjük és a folyó közepére visszük. A jakobinus forradalmárok által alkalmazott eljárás takarékos, mert egy kellően kilyuggatott csónakba ügyes helykihasználással akár nyolc-tizen is bezsuppolható. A fejleményeket ők benn, mi és a látványra mindig éhes nép kinn, a parton figyeljük. Micsoda különbség – ahogy mondani szokás. Máskor és máshol megteszi a part magasabb helyéről való tengerbe hajítás. A többit elvégzi a víz, meg a benne élő állatok.

Már csak egy ugrás a modern technika igénybevétele. Ahogy az argentin katonai hatalomátvételt követően alig pár évtizede a gerillagyanús személyekkel megesezt. Nyugtatóval, tizenötöt-húszat felpakoltak egy katonai repülőgépre, ott újabb adaggal teljesen elkábították, majd meztelenre vetkőztették őket és kellően távol a szárazföldtől az ajtót kinyitva, pillanatok alatt kidobálták a felesleges terhet az óceánba. Nem zárom ki, hogy az olvasóban az a benyomás keletkezik, mégsem volt igazi kegyetlenség, hiszen a korábban már megkínzott áldozat járhatott volna rosszabbul is: ugyanez nyugtató- és altatószer nélkül. Orvos és szerek alkalmazására azonban nem az ő, hanem a személyzet megkímélése érdekében került sor; így tudták dolgukat zavartalanul, a lehető legkisebb erőfeszítéssel elvégezni. Két éven át, heti egy járással. Annyi, mint tíz-tizenötezer ember.

Nem valami sok. Ennél egy-egy hagyományos vallásháborúban kellő igyekezettel, habár szigorúan ősi-univerzális eljárásokkal (üzemanyag-takarékosan, környezetkímélő módon), rövidebb idő alatt, alighanem több embert voltak képesek megcsonkítani/meggyalázni/elégetni/lelőni/felkoncolni. Értem azonban az argentin katonák törekvését: ők nyom nélkül akartak eltüntetni minél többet azok közül, akiket el kívántak tüntetni, hosszadalmas jogi procedúra nélkül. De hol van az ő célracionalitásuk attól, amit történelmileg futó pillanattal elöttük a náci német

kreativitás felmutatott? Mivel a feladat, amivel meg kellett birkózni, nem volt szokványos, a megoldás sem lehetett az. Gondosan lezárt, megfelelő méretű helyiségben, mérges gáz segítségével egyszerre akár háromszáz vagy még több embertől is gyorsan megszabadulhatunk, ahogy könnyen ellenőrizhető. Pontosabban, pillanatszerűen éppen nehezen. Mármost, ha kellő számú gázkamránk van, és egyszerre tudjuk üzemeltetni őket, optimális méretű, jól dolgozó megsemmisítő táborban egy év alatt akár közel félmillió hullát is előállíthatunk. Az optimumhoz az is hozzátartozik, hogy a gázkamrák közös fürdőhöz hasonlíthatnak, zuhanyrózsákkal.

Az olvasó elhamarkodottan arra gondolhat, micsoda tapintat a leendő hulla iránt. Hiszen, abban az örömteli tudatban lép be a vetkőző helyiségből ide, hogy a hosszú, kissé fárasztó út után milyen jólesik majd a meleg víz sugár. Ismét ki kell ábrándítanom olvasómat. E figyelmességre nem az áldozat, hanem a személyzet megkímélése – egyszerűbben: a hatékonyság – érdekében került sor. Ez volt az oka, hogy szakítani voltak kénytelenek a hagyományos eljárással: sír megásatása, a szorgosan vagy tétován ügyködők belelövése, majd néhány erre a célra tartalékolt, később lelövendővel a tömegsír betemettetése. A kitűzött célhoz mérve kilátástalanul lassú volt, a csontok később esetleg árulkodnak. Nem beszélve arról, hogy a személyzet idegeit túlságosan megterhelte, hiába fogyasztottak némi szív-erősítőt. Ha ezek után az olvasó úgy vélekedne, hogy még mindig jobb a tisztálkodás tudatával a gázkamrában tüstént végző mérgező, dolgom ismét a kiábrándítás. Ami gyors a kinti üzemeltetőnek, húsz-harmincperces, olykor hosszabb haláltusa a benn tartózkodónak.

Továbbá. Nem volna gazdaságos, ha mindenhová megsemmisítő tábor telepítenénk, ahol a gázkamrára jogosultak élnek. És talán rosszul is venné ki magát. Ezért szó szerint zöldmezős beruházásként építjük meg az isten háta mögött, távol a saját és szövetségeseink országától. Így viszont szállítási gondjaink lesznek. Megfelelő személyzet és gondos kalkuláció mellett azonban némi tapasztalattal megbecsülhető, hogy a tehervagonokba zsúfoltak (többnyire egymásnak támaszkodva állók) közül mennyien nem érik meg az egy-két napos út végét. Nagyjából folyamatos ellátást tudunk tehát biztosítani. A megérkezést követően korbácsos fegyveres ordító őrök gondoskodnak róla, hogy a vagonok kiürítése tempósan menjen. Már ott is vagyunk a közeli vetkőzőben; az előbb elfelejtettem, hogy itt a hajunkat is lenyírják (jó lesz matracselsőnek). A többi már tetszenek ismerni. Bármilyen praktikus azonban az eljárás, utána ott van az excrementumai miatt különösen gusztustalan halomnyi hulla, feltartva a következő szállítmányt. A takarítást is a ránk jellemző célszerűséggel bonyolítjuk le. Az első érkezők közül kiválasztjuk azt a mondjuk ötven erős férfit, akiknek ez a dolguk. Bírják, amíg bírják; az utánpótlás adott. A gázkamra ismét szép tiszta, ahogy illik. Már csak egy művelet van hátra. Isten mentsen a temetéstől. A holttestek nyomtalanul eltüntetendők. Kerül, amibe kerül, nem tehetünk mást, kemencéket is építünk. Mondjuk, egy kemencében három tetemet tudunk húsz perc alatt elégetni, a többi már szintiszta aritmetika, meg átmenetileg kellemetlen füst.

Ebbe – a szó szerinti – légkörbe illik Mengele viselkedése. Miután sebesülése megakadályozta katonai pályáját, Auschwitzba saját kérésére került, mert tudta, itt bármilyen korlát nélkül folytathatja a háború előtti kutatóorvosi karrierjét. A frissen

érkezettek közül számos ikerpárt szűrt ki, zömükben gyerekeket, részeként általános tevékenységének. A mindenkori szállítmányból a baloldali infernóba irányította az azonnali, a jobboldaliba az elnapolt halálra ítélteteket. Az elkülönített ikergyerekeknek, leendő vizsgálati alanyoknak azonban Mengele kifejezetten jó körülményeket biztosított. Tiszta lakóhely, megfelelő táplálék, lelki melegség, hiszen ő ne tudta volna, hogy nemcsak kenyérrel él az ember. Tehát kedves volt hozzájuk, játszott velük. Örömmel vette, hogy többen közülük Pepe nagybácsinak hívták. Ha vizsgálatainak megalapozása kifogástalan lett volna, és a szenvedést, tudatvesztést, tartós károsodást vagy éppen közvetlenül halált okozó kísérletek – és csak azok – vezethettek volna néhány betegség korai megelőzését szolgáló eredményekre, Mengele akkor is a hippokratészi esküt, az orvosi hivatást gyalázta volna meg.

Sőt. Akkor sem lett volna mentség arra, amit tett, ha a gyerekeket nem választotta volna el hatalmi erőszakkal szüleiktől; ha a szülőkre az ő döntése nyomán nem az várt volna, ami; akkor sem, ha feltételezve, de meg nem engedve, a szülők hozzájárulását megkapta volna kísérleteihez, miután pontosan felvilágosította őket azok természetéről. Mindenesetre, Mengele anyjukhoz és apjukhoz hasonlóan gyengéd volt a gyerekekkel. Avagy mégsem. Egy hét-nyolc év körüli fiú ikerpárt különösen kedvelt és a szülő aggodalmán felülkerekedő szakember kíváncsiságával fedezett fel izületeikben a tüdőbaj genetikai jelzéseként felfogható tüneteket. Kollégái szerint azonban a fiúk egészségesek voltak. Mengele kiment a helyiségből és egy óra múlva jött vissza: „Igazuk volt. Nem volt semmi.” Hogy meggyőződjön feltevéséről, az egerekkel folytatott kísérletek protokollján túllépett. A fiúkat nyakon lőtte, és azon melegen felboncolta őket.

A kegyetlenség univerzáliai között közvetlenül a lélek gyötrése akkor is a kegyetlenkedő korlátlan hatalmát bizonyítaná (bármit megtehetek veled, amit csak akarok), ha nem párosulna a fizikai gyötréssel. Sztálin ugyan az utóbbit sem hanyagolta; olykor személyesen határozta meg, tegnapi munkatársai egyikét-másikát milyen módon kínozzák. Mégis, amit a lélektani kiszolgáltatottság felmutatásában nyújtott, egészen rendkívüli volt. Amikor bensőséges kollégája, a szintén grúz Ordzsonikidze tapasztalta, hogy a körülötte lévők kezdenek eltűnni, majd bátyját is letartóztatják és kivézik, Sztálinhoz fordult. Ő közölte vele, hogy az NKVD ellen semmit nem tud tenni. Ordzsonikidze értett a szóból. Nem várta meg letartóztatását, öngyilkos lett. Ekkortájt Sztálin felhívta telefonon Ordzsonikidze titkárnak a feleségét, akinek férje kórházban volt. „Arról értesültem, hogy gyalog jár, ami nem helyes. Az emberek olyasmire gondolnak, amire nem kellene, hogy gondoljanak. Ha a kocsijuk javításra szorul, küldök egyet helyette.” Így is történt. Az asszony bizonyára jóleső melegséget és hálát érzett az egyedülállóan figyelmes Gazda iránt. Valószínűleg némileg meg is nyugodott, amikor a kocsival ment két nappal később meglátogatni beteg férjét, akinek azonban csak hült helyét találta. A kórházból hurcolták el. A megaláztatásban ezt is felülmúlja a próba, ami elé Sztálin Kuusinent, a bolsevik funkcionáriust állította. Az ugyancsak bolsevik feleségét és fiát munkatáborba vitték. Egy tanú beszámolója szerint Sztálin azt kérdezte Kuusinentől, miért nem próbál közbejárni a fiú érdekében. „Nyilván jó oka volt, hogy letartóztatták” – hangzott a helyes válasz. Sztálin arcán széles mosoly jelent meg, amit parancs követett, hogy a fiút bocsássák szabadon. Mivel a munkatáborban

tartott feleségről Sztálin nem érdeklődött, Kuusinen nem hozta őt szóba. Beérte azzal, hogy csomagokat küldött neki, amelyeket azonban óvakodott saját maga megcímezni. Amúgy énje maradványával továbbra is fegyelmezetten végez(het)te pártmunkáját, mintha semmi sem történt volna.

A kegyetlenség nyilvánvalóan gonoszság. „A gonoszság súlyos, túlzó, rosszindulatú és menthetetlen, ember által okozott kár” – követem éppen a kétszeresen megtapasztalt gonoszság miatt, csak átmenetileg hazámfia, John Kekes meghatározását. Jóllehet most kizárólag az intézményesült, hatalmi erővé vált társas gonoszság foglalkoztat, közöttük is jelentős a különbség. A japánok tetteire a második világháborúban az angol világbirodalom Angliától szerfelett, Japántól nem annyira távoli részén került sor. Az angol és a japán katonák deklarált ellenségek voltak. Nem evidens ugyan a japánok kegyetlenkedése, de több mindent megmagyaráz. Különösen, ha az ő szemükkel nézem az angol foglyok többé-kevésbé renitens viselkedését. A gonoszság mérlegelésében nem mellőzhető az a tény sem, hogy halál, illetve csonkulás viszonylag ritkán fordult elő. Mégis, hajlok arra, hogy a japánok tetteit egyfelől súlyosabbnak tartsam, mint a régi vallásháborúk közvetlenül egymással viaskodó és kíméletet nem ismerő harcosainak barbárságát – a vallás nevében. A japánok ugyanis (már) fegyvertelen, önmagukat megadó, nekik teljesen kiszolgáltatott emberekkel megfontoltan jártak el. Ráadásul teljes tudatában annak, hogy a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi egyezmény ellen is vétének. Másfelől viszont, a saját bőrüket vásárra vivő, imént említett régi harcosok gyakran békés öregeket, nőket, gyerekeket kínoztak/mészároltak, lakóhelyüket felgyújtották. De ezt a gonoszságot is felülmúlja a nagy francia forradalom elleni fellépés miatt vagy – egy idő után egyre ment – a fellépés szándékának gyanújával letartóztatottak/megkötözöttek látványosan lassú, fulladásos kínhalálának előidézése.

Azt hiszem, eldönthetetlen, hogy az argentin katonatisztek minden nyomot hidegvérrel eltüntető, sok ezer elkábított áldozat óceánba vetésével végződő kegyetlenkedései még nagyobb vagy egyenlő gonoszságnak minősítendőek-e. A letartóztatottak között voltak ugyan, akik tényleg fellép(het)tek a katonai uralom ellen, de olyanok is, akik pusztán e fellépés szándékával gyanúsíthatók. Igaz, a történet úgy kezdődött, hogy a baloldali gerillák/terroristák korábban kikezdték a polgári államot és a katonai diktatúra ennek lett a következménye. A piszkos háborúval együtt, amelyben a gonoszság mindennapi jelenséggé vált.

De hol volt ez a náci megsemmisítő táborokétól? Tudom, az erkölcs és a vallás tagadja, hogy az emberélet kvantifikálható. A *Talmud* szerint, ha megmentünk egy embert, megmentjük a világot. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy gyökeresen újnak vagyunk a tanúi, túllépve a kegyetlenkedések univerzáliaián. A náci kitalálták a tömeggyilkosság-ipart. A lengyel Bauman emelte ki, hogy az intézmények és szervezetek nem úgy működtek, mintha iparág volnának, hanem tényleg azok voltak. Pusztán a rendelkezésére álló korlátozott idő miatt félsikeres modern ipari projekt „planetáris mértékben” – a pontos kifejezés egy mai német értelmészé: Heinsohné – formált jogot (!) a népirtáshoz. Mindemellet a megsemmisítő táborok üzemelése előtt, alatt és után számos koncentrációs tábor is működött. Hozzájuk képest a bemutatott távolkeleti fogolytábor üdülőtábor volt. A náci koncentrációs táborok csekély túlélési esélyt adtak foglyaiknak. Ez azonban már nem volt eredeti vívmány;

a jóval hosszabb ideig működő bolsevik koncentrációs táborokat is jellemezte. Míg azonban szinte teljes bizonyossággal meghatározható volt, hogy kik lesznek a náci táborok áldozatai, a szovjet terror kevésbé láttatta előre, kiket végeznek ki és kiket küldenek koncentrációs táborba.

Összehasonlíthatatlanul megnyugtatóbb volna, ha azt hihetném, hogy minden gonoszágokat némely elszigetelt, eltorzult egyén kóros defektusai idézik elő, nem pedig hatalmi erők, sokadmagukkal, megfontoltan, fizikai és szellemi képességük teljében. Hozzájuk mérve gyenge kezdő Shakespeare III. Richárdja, aki „bevégezetlen” rút teste természettől megcsalattott korlátait ellensúlyozandó közli elhatározását, hogy megpróbál gazember lenni. „Az erkölcsi gondolkodás története egyetlen nagy temető, amelyben a jó cselekedeteket racionálisnak, a rosszakat pedig irracionálisnak beállítani igyekvő kísérletek nyugsznak”, állapítja meg Kekes. Noha alkalom adtán jókora cinizmust nem zárnék ki, a szóban forgó gonosztettek kieszelői/kivitelezői hitték (hamis kiindulópontból, de őszintén), hogy így kell tenniük, mert különben helyrehozhatatlan kárt okoznának a vallásnak, a forradalomnak, a nemzetüknek, a vele egy ügynek és legfőbb képviselőinek. Csak ezen az áron védhetik meg azokat a nagyszerű értékeket/eszményeket, amelyekkel azonosultak, amelyekért élni érdemes. Nemcsak csoportjuknak/osztályuknak/népüknek (meg saját maguknak), de a nagy többségnek is jobb világot hoznak, ha az útban feltorló akadályokat hatékonyan elhárítják. Bár ne fűtötte volna őket ennyire a jóakarát, hogy magamtól se tagadjak meg némi cinizmust.

Pascal már közel négy évszázada látta, hogy „[e]mberek sohasem követnek el gonoszágokat oly tökéletesen és szívesen, mint amikor vallásos meggyőződésből teszik.” Amit nem láthatott előre, hogy a tételes vallásokkal össze nem egyeztethető, alkalom adtán azokat kimondottan tagadó mennyiféle hit/ideológia hat majd vallásos meggyőződés erejével. Valószínű, hogy ez söpri el a lelkiismeret-furdalásnak a lehetőségét is, feltéve, hogy van mit elsöpörni. Természetesen nincs az a meggyőződés, ami változtatna az egyértelmű felelősségen, mert az kizárólag az okozott és előre látott következményeken, a közvetlen eredményen alapul. Jó volna, ha igazuk volna azoknak, akik *az* ember ellen elkövetett gonosztettekről beszélnék, de sajnos a meggyőződés és tett eszmei értelemben vett embertelenségéért nem okolhatok emberen kívüli forrásokat. De legalább bezárulna a kör a gonosztettek kieszelőivel/kivitelezőivel, de sajnos ez sincs így. Már Schopenhauer hangsúlyozta, hogy a rossz nem független létező, hanem viszony. Ami rossz egyeseknek, jó lehet másoknak, korántsem a ki tudja mikori jövőben, és ki tudja hol, hanem most és itt. Történetesen mindazoknak, akik sietősen elfoglalják a megüresedett állásokat/lakásokat/tulajdonokat. Azzal a magától értetődő tudattal, hogy erre helyzetük miatt rászolgáltak, miként ezért meg azért rászolgáltak arra azok is, akik már nem él(het)nek itt. (Milyen finoman tetszik kifejezni magukat!) Nincs az a gonosztett, amelynek felismerését és az irtózást tőle elősegítené, ha érdekeink – nemcsak anyagi, de szimbolikus javaink is – mást diktálnak. Vélem, kellően komolyan vettem Jaspers figyelmeztetését 1946-ból: „ezeket a jelenségeket a maguk teljes banalitásában, prózai trivialitásában kell látnunk.”

ikből zömükben muszlimokat. Napi rendszerességgel, legalább három év óta. Európai meg más utcákon, tereken visszhangjuk nincs. Annyi arab/muszlim pusztít, kegyetlenkedik annyi arabbal/muszlimmal, amennyi tetszik. Nem így ha a másik oldalon a zsidók állnak. Pedig, akárhogy is, az arányok beszédesek: hetvenévi háborúskodás összesített arab/muzulmán áldozatainak: (gyermek) halottainak, sebesültjeinek, menekültjeinek száma messze alatta marad a mostani három év önpusztításának.

A muszlimok szempontjából, legyenek mégoly ádáz ellenségei egymásnak, evidencia, hogy az izraeli zsidó közös ellenség, kihívó idegen betolakodó. Ugyancsak kihívó betolakodó idegen az igen-igen jobboldali (keresztény) európaiak szempontjából. Bár ők magától értetődően a pokolba kívánnak mindenféle muszlimot: arabot, perzsát és egyebeket is, de csak ha már az összes zsidó oda jutott. A felheccelt tüntetők aránya azonban eltörpül a többséghez képest, amelynek tagjai a televízióban csendben nézik őket, meg a halott gyerekeket, rommá lőtt városnegyedeket. Valamit azonban gondolnak eközben.

Az a gyanúm, egy csepp indítékuk sincs, hogy a kiáltó anomáliát felfogják. Ám már ezzel is beérem. A borzalmas közönnyel. Magasrendű humánus állapot volna ahhoz a flamand orvoséhoz képest, akit a sok lehetséges közül kizárólag a legutóbbi gázai összecsapás képsorai hoztak olyan „zaklatott érzelmi állapotba”, hogy azt tanácsolja a panaszával hozzá forduló kilencven éves asszonynak, menjen Gázába, ott majd elmúlnak a fájdalmai. Szép hivatását imígyen gyakorló terapeután is tútesz azonban az összes olasz baloldali pártocskát végigjárt divatos filozófus, aki szerint Európának rakétákkal kellene segítenie a Hamaszt, hogy hatékonyan löhesse a rohadt cionistákat. Hiszen, mint leszögezte, Izrael még a náciáknál is szörnyebb. Utóbb ugyan elnézést kért, de tudnia kellene: van, ami elnézhetetlen. Neki éppúgy, mint a Facebook-barátainak, akik balról sértett igazságérzetük ürügyén rohannak ki az izraeliek ellen. „Mi mindnyájan Hamasz vagyunk!” Nagyon-nagyon ügyelve, nehogy politikailag inkorrekt módon engedjenek némely ijesztően barbár gesztus kapcsán feltámadó muszlimellenes érzéseiknek.

Ha mint legilletékesebbektől, az eddig élt összes zsidótól megkérdezhetném, vajon jó ötlet volt-e az Úrtól annak a bizonyos szövetségnek a megkötése, erős a kételyem, hogy a többség igennel válaszolna.

Némiképp más megközelítésben újból nekifutok a tárgynak, ami láthatóan lenyűgöz. A tizenhetedik század óta minden európai országban folyamatosan csökken az esélye annak, hogy az ember gyilkosság áldozata legyen. 1300-ban százezer emberből 35, 1550-ben 19, 1650-ben 11, 1750-ben 3,5, 1850-ben 3, 2000-ben 2 – mutatták ki angol-amerikai kutatók. Az ipari forradalom előtti Európában tízszer több volt az egy főre eső gyilkosságok száma, mint ma. Íme, a kereskedelem és ipar megkövetelte növekvő együttműködés civilizáló hatása, mint a haladás bizonyítéka. (Távoli kitekintésként: egy óegyiptomi tizennégyezer éves temetőben ötvenkilenc halottból huszonnégynek dárda-, lándzsa- és nyílsebek okozták halálát. A napjainkban is élő vadászó-gyűjtögető népek kétharmada alig szünetelő törzsi harckat vív. A felnőtt férfilakosság közel egyharmada emberölés áldozata.)

Anélkül, hogy ismerhette volna ezeket az adatokat a kiváló Norbert Elias, több évtizeddel korábban már kifejtette, hogy a civilizálódással párhuzamosan a fizikai erőszak a nyílt színről kiszorul, megváltoztatva az ember viselkedését és „affektusháztartását”. „Spontán vértolulásain” és szenvedélyein uralkodnia kell. A fizikai erőszak alkalmazásával szemben „mély ellenérzés, undor” alakul ki. Ami kívül volt, az ember belvilágába kerül. A mások testi épségét közvetlenül veszélyeztető aktusok csökkennek.

Gyönyörűséges. Maradok tehát a mi civilizált Európánkban, amely a múlt században két világháborút robbantott ki, különösen az első időszakokban kifejezetten széles körű spontán vértolulások uralmának jegyében. Az első világháború európai áldozatainak száma meghaladja a tizenöt milliót, több mint a fele a civil lakosságból; a második világháborúban negyvenmillió, ebből huszonötmillió civil. Míg az első világháború kezdetén élő európaiak lélekszámához viszonyítva a veszteség hozzávetőleg négy, a második világháború kezdetén élő európaiak számához viszonyítva kb. nyolc százalék. Az Európa minden hatalmát érintő, addig elképzelhetetlen pusztítást okozó tizenhetedik századi harmincéves háború áldozatainak számát nyolc-tizenegymillióra becsülik, ami durván a népesség kilenc-tizenkét százaléka. A két huszadik századi öt-öt évig tartó világháborúhoz arányosítva (30:5) legfeljebb két százalék. Mindegyik esetben nagyságrendekkel több volt a százezer emberből adott években az erőszakos halál esélye, mint akkortájt a békés körülmények közötti gyilkosságé. És nem pusztán abszolút számokban, de a mindenkori népesség arányához viszonyítva is, a mások testi épségét halálosan veszélyeztető aktusok jelentős növekedése tapasztalható. Talán mégsem alakult ki a fizikai erőszak alkalmazásával szemben vélelmezett mély ellenérzés; avagy ugyancsak az európai civilizáció sajátosságával összefüggő, nála erősebb fejlemények felülkerekedtek rajta.

Holott kétségtelen, a távoli időben a (belső és tényleges) beszéd létrejötte hatalmas civilizációs esemény volt. A nyelvi kontroll révén a cselekvés, a válaszolás tudatos késleltetése fejlődik ki, ami tovább erősödik az írás létrejöttével. Az írásba foglalás aktusa óhatatlanul hosszadalmasabb, mint az élőbeszédé, és ez eleve féket vet az indulatoknak. Ám a tetőtől talpig európai írott szövegek sem azt mutatják, hogy az önállósuló, kilátásba helyezett szóbeli erőszak („reszkessetek, ideje a tisztogatásnak, az ellenséget képviseled, le fogunk számolni, kiirtjuk az utolsó szálig, a legkíméletlenebb és legkönyörtelenebb lendülettel...”) csökkenne. (Lásd részletes tartalomelemző adatokkal: *Alföld*, 2013/10.) Nem áltathatom magam, hogy a szóbeli erőszakkal a beszélő-író lereagálja a maga és olvasói indulatát, kiiktatja az erőszak egyéb formáit. Ellenkezőleg. Hatékony hatalomszerző és fenntartó eszközé válhat, hogy az olvasók=hívek „affektusháztartását”/„szokásgépezetét” a kijelölt (osztály-, faj-, vallási, nemi és egyéb) idegenek elkülönítésére, és ha kevés, elpusztítására hangolja.

„Auschwitz után az emberek többé nem ugyanazok, mint előtte voltak.” Ha leírásként olvasom, Kertész Imre tételét a tapasztalatok határozottan cáfolják. Nemcsak „fehérember-centrikus” nézőpontja miatt. Mintha magától értetődő volna, hogy ami itt Keletközép-Európa zsidó-keresztény civilizációjában megtörtént, az az ázsiai, afrikai vagy latinamerikai embereknek ugyanazt jelentené. Szűkebbre véve

sem látom jelét, hogy akár az Auschwitz földrajzi közelségében élő európai emberek többsége más volna, mint előtte volt; és amennyiben mégis más, azt Auschwitz tette. Legfeljebb az áll helyt, hogy Auschwitz után azok, akik felfogják, hogy mi történt, többé nem ugyanazok, mint akik ezért vagy azért nem fogják fel. Auschwitz csak egyetlen esetben változtathatta (egységesíthette) volna az embereket: ha nem történhetett volna meg. Kitörölhetetlen léte újabb törés közöttük. „Lehet-e a humanizmusra továbbra is humanizmusként tekinteni a holokausztot követően?” – egészíti ki Kertész mondandóját. Világossá teszi tehát, hogy a tétel nem leíró, hanem normatív. Azt a kategorikus imperatívust tolmácsolja, hogy az embereknek többé nem szabadna ugyanazoknak lenniük, mint korábban voltak. De semmit nem szól arról, hogy az emberek ténylegesen milyenek.

„Minden ember némileg romlott” – fogalmazott a politikai korrektségre ügyelve Machiavelli, majd tömören bemutatta, ahogy ő látja a fogolydilemmát. „Képesek vagyunk megszegni az ígéretet vagy áthágni a megegyezést bármikor, amikor érdekünkből áll, feltételezve, hogy a másik oldalon ugyanígy járnak el.” Machiavelli takarékosan bánt az elmemunkával, ezért nem vizsgálta annak a feltételezésnek a lehetőségét, hogy mi van, ha mégsem így járnak el.

„Az emberek születésüktől kezdve és természetüktől fogva küzdenek mindenért, amit kívánnak, és ha képesek lennének rá, az egész világot rettegésben tartanák, és engedelmessé tennék. Folyton alul maradni – nyomorúság, folyton felülkerekedni az előttünk lévőkön – boldogság. És feladni a versenyt – halál”, írta Hobbes ide s tova négyszáz éve. Nem tudom, miként fokozná ma, ha az iszlám egyik nagyhatalmú tudós képviselőjének alábbi tanait ismerhetné.

„A muszlim közösség képtelen arra, de nem is várja el senki tőle, hogy lenyűgöző fölényt áruljon el az emberiség számára az anyagi kreativitás terén, ami mindenkit bámulatra indítana. Az európai kiválóság ezen a téren nem behozható, és legalább még néhány évszázadig nem várható anyagi vonatkozásban a fölény felettük” – állapítja meg *Útjelzők* című, korszakosnak nevezhető művében, a múlt század közepe táján Szajjid Kutb, a Muszlim Testvériség ideológusa, a Nasszer elleni összeesküvésben, 1966-ban kivégzett egyiptomi teoretikus. Ő viszont tényleg ismerhette Hobbest, de aligha ő befolyásolta, mikor a meghökkentő tárgyilagossággal leírt láttelepe ellenére, helyesebben éppen amiatt hirdette meg a halálos versenyt.

„Az emberiségnek a nyugati ember általi vezetése hanyatlóban van, nem azért, mert a nyugati civilizáció kimerült volna anyagilag vagy meggyengült volna gazdaságilag és katonailag. Más képesség szükségeltetik az emberiség vezetéséhez, nem az anyagi kreativitás. Ez a képesség nem lehet más, mint a hit. Mindenekelőtt szükség van egy élcsapatra, amely szilárdan halad az útján és átkel a barbárság óceánján. Az iszlám nem pusztán hit, hogy elegendő legyen azt hirdetni. Az iszlám szervezeti formában megnyilatkozó dinamikus társulás, amely szüntelenül előmozdítja minden ember felszabadítását. A többi társadalom nem teszi lehetővé alattvalói életének a megszervezését e kijelölt út szerint. Az iszlámnak ezért kötelessége, hogy megszüntesse e rendszereket, mivel akadályozzák az egyetemes szabadságot. Ez az értelme annak, hogy a vallás teljességgel Allahot illeti meg.”

Megalkuvásnak nincs helye. Az iszlám megengedi ugyan, hogy egy muszlim nem muszlimtól tanuljon természettudományt, mezőgazdaságot, ipart, ügyintézését, de „nem toleráns abban, hogy bárki is hite alapjait, eszméi meghatározó elemeit, a *Korán* és a prófétai hagyomány értelmezését, a Próféta életét, történelme útját, a történések magyarázatát, társadalma jellegét, kormányzása rendszerét, a politikai vezetés módját, továbbá művészete, irodalma mozgásformáit nem muszlim forrásokból tanulja. Nem létezik *tertium datur*, vagyis fele iszlám, fele barbárság. Az igazság csak egy, ami pedig az igazságon kívül van, az tévelygés; a kettőt pedig nem lehet elmaszatolni és összekeverni. Vagy Allahé az uralom, vagy a barbárság országol. Vagy Allah szabja meg a törvényt, vagy az emberi önkény.”

Együtt jár vele a következetes harc minden lehetséges formája mindaddig, amíg Allah mindenhol legyőzi az egyetemes szabadságot akadályozó rendszereket. Az a muszlim, aki a vallása alapjait rögzítő szöveget, az Allah által arabul kinyilatkoztatott, minden szavában szent *Koránt* nem híven követi, megtagadja az iszlámot, mondjon bármit is. Ennyiben minden muszlim fundamentalista, bár ebből nem következik, hogy Kutb végletesen kiélezett tételeit ugyanígy osztania kellene minden muszlimnak, aki hű az iszlámhoz. Miként az a zsidó, katolikus, protestáns is hívő lehet, aki nem fogadja el a *Tóra*, illetve a *Biblia* szó szerinti, modern jelenségeket/világképet elutasító felfogását. Csakhogy a zsidó, katolikus, protestáns fundamentalisták szava manapság alig, vagy legalábbis csak pillanatokig hallatszik (ez is sok) a nem fundamentalista zsidó, katolikus, protestáns hívőkéhez képest. Nem így az iszlám esetében, ahol az élet megszervezésének közvetlen összefüggései miatt a tényleges következmények ismételten szembeötlők. Az volna tehát érthetetlen, ha nem ezeket vennénk észre.

Amikor 1993-ban egy jeles iszlám terroristának, de gyatra statikusnak nem sikerült a New York-i ikertornyok egyikét sem felrobbantania, kevesen számoltak a tanulékonyság és a következetesség velejáróival. 2001-ben azután megtapasztalhattuk. Ez jutott eszembe a 2015-es év beköszöntő merényleténél. A kiszemelt tárgy irodáját négy éve akkor gyűjtötták fel, amikor a címlapon Mohamedet gúnyoló karikatúrát kívánták közölni. Mivel a szó szerint tüzes kritika ellenére a Charlie Hebdo effajta ténykedését nem hagyta abba, muszlim nézőpontból teljesen logikusan tették, amit a két megbízott mészáros hajtott végre. Hiába nem foghatóan kisebb a pusztítás mértéke, merőben más az eszköz és a helyszín, ugyanarról szól.

„Nem a repülőgépek, nem a lángoló tornyok, nem a romok, hanem az emberek arcai és gesztusai. Mármint az utca embereié Jeruzsálemtől Iszlámábádig, Dzsakartától Ádenig. A spontán feltörő ujjongás, a mámoros öröm, a diadalittas együttes élmény képei. Ezek a félelmetesek, ezek a feledhetetlenek...” – írtam annak idején. Ezúttal megidézem a „minden jó érzésű” muszlim dühtől eltorzult arcait, amint harciasan megmutatkoztak dán karikaturisták művei ellen tiltakozva néhány éve Casablancától Bagdadig, meg tovább. Nem túrjuk (a ti világotok)! Az ünneplés most sem maradt el a közösségi oldalakon. „Az iszlám oroszlánjai bosszút álltak a Prófétaért. Ez még csak az első csepp – több fogja követni.” „Allah segítségével nem hagyjuk abba. Ami jön, az sokkal rosszabb lesz.” „Terrorizáljátok őket, tegyetek meg mindent, hogy képtelenek legyenek aludni a félelemtől és rettegéstől.” Bizonyára elkerülte a figyelmem az elmaradhatatlan szlogen: „Drága palesztin testvéreinkért!”

Olvasom – a világháló teherbíró képessége felülmúlhatatlan –, hogy „a radikális örültek támogatottsága százalékokban sem mérhető.” Az iszlám újbeszélben „radikális örültek” annyi, mint iszlám terroristák. Az őket pénzelő-felhasználó, egyben taktikai okból, képmutató módon elítélő iszlám politikusok ugyanennek az újbeszédnek a képviselői. A hideg gyűlölettel megtervezett és forró gyűlölettel végrehajtott öldöklés közben Allahot harsányan és abszolút őszintén dicsőítő muszlim gyilkosok dehogy voltak elmebeteg/pszichopáták. Ha ők azok, mindenki az, aki a hit nevében fanatizálható. Bizony, bizony ők érzelmileg mind támogatók. Mind úgy érzik, hogy a karikaturisták iszonyatos megtorlandó bűnt követtek el. Rászolgáltak arra, ami velük történt. Hiába nyilatkoznak muszlim közösségek vezetői, hogy egységesen elítéli tagságuk a tetteseket, szavaikat elsődlegesen a retorzióktól való indokolt félelem diktálja. Különösen a kritikus tizenhat-harminchat év közötti muszlimok körében sok millióan vannak a világon, akikre minden mondható, csak a mérsékelttség nem.

Számukra szentírás, hogy az újság szerzői okozták balsorsukat, hiszen tudhaták, hogy a Próféta megtiltotta a képi ábrázolást. Tette ezt – jegyzem meg – a bálványimádás elkerülése végett. A rajzok pedig aligha vádolhatók Mohamed istenítéssel. Egyébként, az újság a támadás reggelén az Iszlám Állam (önjelölt) kalifájáról közölt karikatúrát. Őt a síták igaz muszlimnak sem tartják. Mivel a Charlie Hebdo kíméletlen gúnya a zsidó-keresztény kultúra szimbólumaira is kiterjedt, európai felvilágosodás ide, szekularizáció oda, azoknak a ki tudja mióta európaiaknak a támogatottsága sem töredékszázalékban volna mérhető, akik a liberális demokráciával együtt a kihívó médiumot tartják felelősnek a történelemért, még ha nem mondják is, hogy úgy kellett nekik. Csak remélem, nem is gondolják.

Magától értetődőnek kellene lennie, de sok (kelet)európai tájon nem az, hogy a gúny, olykor a szelídebb humor is „érzékenységet sért”. Az emberré válás egyik (nem darwini) ismérve, ahogy elviseljük. Nem azért, mert hősiesség önrudatát gyakorlunk, hanem mert a szólásszabadságot személyes értékünknek éljük meg. Annak tudatában, hogy a szólás, ami karikatúra is lehet, korántsem mindig eredeti és szellemes. Ha netán iparszerűen gyártják, gyakran nem az, viszont ízléstelen. Megtanuljuk, hogyan fejezzük ki ilyenkor ellenvéleményünket. Hanyagolhatjuk az adott fórumot, megfogalmazhatjuk és közölhetjük álláspontunkat, netán jogi eljárást kezdeményezhetünk. A gyorsan lesújtó pallos, meg a kalasnyikov meglehetősen illetlen és harsányan visszájára fordítja a szólásszabadság egyetlen korlátját: az erőszakra uszítás nyilvánvaló veszélyét. Ezért függetlenül attól, hogy mennyire tet-szenek a karikatúrák, vagy akár az újság egész tevékenysége, azonosulunk velük. A támadás, akár csak 2001-ben, a mi világunkat érte, amelyet összes gyarlósága ellenére messze élhetőbbnek tartunk, mint azt, amivel az alternatívát kínálókat ke-csegtetnek.

Ami engem illet, az azonosulás bensőséges-meditatív módját kedvelem, de vannak alkalmak – ez biztos ilyen –, amikor láthatóvá kell tenni. Minél kevesebb önérvényesítő fontoskodással, gépies kényszerűséggel. Tudom, hogy egy újszülöttnek minden vicc új, tehát: a poént Kennedy elnök több mint fél százada, alighanem legjobb beszédében, a szovjet-keletnémet blokk által emelt, rossz emlékkü-berlini falnál sütötte el. Messze, sokkal-sokkal messzebbre hatolt, mint a fegyverek

hangja. „Minden szabad ember, éljen bárhol, berlini polgár is, és így, mivel én is szabad ember vagyok, büszkén vállalom, hogy 'Ich bin ein Berliner!', vagyis magam is igazi berlini vagyok.” Az akár hagyományos, akár elektronikus médiának módja volt szó szerint helyénvalóbb válasza. A karikatúrák közül az általuk legjobbnak ítélt néhány közlésére vagy saját karikaturistáik megdolgoztatására. Vezető világhíradók és lapok üres fogadkozások, deklarációk helyett megmutathatták volna akár muszlim közönségüknek is, hogy senkire és semmire tekintettel nincs öncenzúra. Nincs megrettenés. A kontextus nem-ismeretéből és a „Je suis Charlie Hebdo” papagáj módra ismételtetéséből, meg az érintettre tényleg nem jellemző meghunyászkodásból elege lett. Immár a síró Mohamed tartotta kezében a feliratot, Nigertől Pakisztánig újabb (erőszaktól nem mentes) dühhullámot indítva el.

Amennyiben a vezető világhíradók példát akartak adni a mérsékletre, lett volna rá alkalom. Mellőzheték volna a krimire éhes nézőket kiszolgáló véres-lövöldözős helyszíni jeleneteket, menekülést és bekerítést. De a leszereplésnek az újbaldali száználmas mértékét meg sem közelítették. „Nem egy vallás elkövetői gyilkoltak, hanem a terroristák. De ha igazak a feltételezések, és tényleg szélsőséges muzulmán gyilkosok követték volna el ezt a támadást, akkor sem 'a muszlimok', nem egy vallás követői követték el, hanem gyilkosok, saját céljaikhoz igazítva egy vallást.” Arról pedig szó nem eshet, hogy mindez a nyugati civilizáció ellen irányulna. Mintha az volna a csattanós ellenérv, hogy a muszlimok erejéből egymás tömeges helyszíni pusztítására egyelőre inkább telik. Hiszen – Kutb ezzel valóban nem számolt – hiába kizárólag Allah a törvényadó, szunniták és síták könyörtelenül gyilkolják egymást. Eközben kígyót-békát kiáltanak a másokra, egyebek között, mint mélyen muszlimellenes tettet, hangzatosan elítélik annak esztelen terrorizmusát. Így borzalmas akusztikájuk van a nem iszlámban élőknek, a Nyugatból kiábrándult megterendőknak írt szavaknak. „Az élet, amit éltek, alantas, de Allah szeretne fölemelni benneteket. Az iszlám megváltoztatja a gondolkodásotokat, az állapotokat és az értékeiteket, s egy másik életet és más viszonyokat kínál nektek, amelyből undorral szemlélitek majd a mostanit, legyetek akár Keleten vagy Nyugaton.”

Osztom a felhívást: „meg kell őket érteni”. Némileg tágabbra is vonom: törekednünk kell mindent megérteni. Tűnődéseimben mást sem teszek. Tehát a megértés jegyében elfogadom, hogy az öngyilkos terrorakció kommunikatív volt. A bosszú, a harag, a kétségbeesés kifejezése, a közvélemény manipulálásának szándéka és a megfélemlítés együtt jelent meg. Több szakértő = professzionális megérteni kívánó azt hangsúlyozza, hogy a támadók az őket elnyomók által mélységesen sebzett világi nacionalisták. Csakhogy Kutbot ismételve: „Az iszlám nem pusztán hit, hogy elegendő legyen azt hirdetni. Az iszlám szervezeti formában megnyilatkozó dinamikus társulás.” Márpedig, ahogy egy ugyancsak muszlim szakértő int: „a gyilkolás a torok átvágása (juh torkáé) szent aktusának a kiterjesztése az iszlám ellenségeire.” Így állítja helyre méltóságérzését és lel kapcsolatra a legfelső csalhatatlan autoritással: Allahhal. Az ember, akármilyen a vallása, különös lény. „A transzcendencia és végtelenség érzését a gyilkolással és terrorral nemkevésbé elérheti, mint szeretettel és alkotómunkával.” A nem igazán eredeti felismerést az amerikai Lifton tömör fogalmazásában adom meg.

Ha valamire nincs okunk, az a káröröm. A támadás reggelén a Charlie Hebdo, amúgy bulvárosan *Houellebecq mágus jövődölései* címen propagálta a nem annyira varázsló, mint inkább figyelemre érdemes író új regényét, a *Behódolást*. A cím – mármint Houellebecqé – kétértelmű. Egyszerre utal az iszlám jelentésére: alávettség Allahnak és arra az elképzelt lehetőségre, amivel Franciaországban, tágabban Európában az iszlámkövetők számának további növekedése járhat. Jóllehet, a mű a szélsőjobb térnyerését nem kevésbé félelmetesnek ábrázolja, mint a muszlimokét, tüstént rányomták az iszlamofóbia néhány éve már letörölt bélyegét. Az író ugyanis több alkalommal kifejtette nem kimondottan hízelgő véleményét az összes vallásról és ezen belül néhány kevésbé elragadtatott szót ejtett a *Korán* stílusáról, valamint az iszlámról. Hiába indítottak azonban 2002-ben pert ellene, a bíróság felmentette: egy vagy akár több vallás kritizálása *nem* rasszizmus. A világot az íróhoz hasonlóan szemlélőknek írásuk van, hogy nem rasszisták, bár – minden ellenkező hírral szemben – anélkül sem azok. Hozzáteszem: nem is kórosak, holott a fóbia szorításában élők azok. Hacsak nem ítéljük az alábbi figyelmeztetést iszlamofóbnak: „Érthetetlen, hogy a szabadság ellen fordultok. De ha nem tetszik a szabadság, akkor az Isten szerelmére, csomagoljatok össze, és menjetek el! Talán van számotokra a világon valahol egy hely, ahol önmagatok lehettek, őszinték lehettek magatokhoz, és nem mészároltok le ártatlan újságírókat. És ha nem jó nektek itt, mert olyan humoristák készítenek újságot, akik nektek nem tetszenek, akkor azt kell, hogy mondjam, menjetek a picsába!” Nem Houellebecq, nem: Ahmed Aboutaleb, Rotterdam muszlim polgármestere fakadt ki így.

Ahogy a muszlimoknak, nekünk is ideje a kéznél lévő, elbutító tabu- és varázsszavakat meg doktriner illúziókat sutba vágva, szembenéznünk felettébb kényelmetlen tényekkel. Különben egy csapásra kedvezünk a cseppet sem mérsékelt iszlámnak és a mérsékletéről ugyancsak nem híres európai szélsőjobbnak. (Az újbálnak és hozzá közelieknek momentán gyatra a lapjárásuk, amit fájlalni távol áll tőlem.) A kivétel attól az, hogy nem jellemző. Akkor sem, ha követendő példának állítjuk. Ahogy „[i]deje van az ölésnek, és ideje van a gyógyításnak; ideje van a rombolásnak, és ideje van az építésnek”, úgy ideje van a gondolkodásnak. Tanácsos volna kihasználni az időt.

Amennyiben az ellenszenves egyént vagy csoportot ért sérelem esetén az igazságérzet nem szólal meg, akkor nincs is.

Félelmetes, amikor az igazságérzet alapja méretes hazugság.

Az igazság kimondása kötelesség – harsogta két hazugság között.

A kérdésre, hogy miért nincsenek gyerekei, Thalész állítólag így felelt: „A gyerekek iránti szeretetből.” Ismerte vágyait, ismerte a világot: beutazta Mezopotámiától Egyiptomig. Elképzelem, ha ma a túlnépesedett tájakon körülnézhetne, mennyire egyetértene saját magával. Közben azonban bizonyára tudná, hogy a legtöbb meg nem született gyerekért, akárcsak a legtöbb megszületettért, nem igazán a gyerekszeretetet kellene okolnia.

Az athéni városállam kényesen irtózott, hogy saját polgárait barbár erőszakkal sújtsa, noha a törvényesen kirótt halálos ítélet végrehajtásától nem zárkózott el. A dilemmát elegánsan oldotta meg. A halálra ítélt öngyilkosságot követett el az oda készített méregpohár lehajtásával. A kínálkozó tág lehetőségek közül már-már csá-

bító módja a távozásnak – ma is. Intő jel azonban a hetvenéves Szókratész halálra ítéltése. Az irónia bomlasztó hatását a szerfelett civilizált athéni demokrácia polgárai sem viselték el.

Bátor az, aki úgy fél, hogy nem lehet észrevenni.

Gyáva az, aki nem fél félni.

Fél éjjel, fél nappal. Fél egyedül, fél társaságban. Fél, ha jól van, fél, ha rosszul. Végre egy következetes ember, akire mindig lehet számítani.

Félni, tudjuk, jobb, mint megijedni. De megijedni jobb, mint kétségbeesni. Kétségbeesni jobb, mint belebetegedni. Belebetegedni még mindig jobb, mint belehalni. Ugyanakkor aggódni jobb, mint félni. Megnyugodni jobb, mint aggódni. Vidámnak lenni jobb, mint megnyugodni. Boldognak lenni még ennél is jobb. Mindenki, aki eddig kételkedett, immár lépésről lépésre bizonyítva láthatja, hogy boldognak lenni vitathatatlanul jobb, mint halottnak.

Annyira, de annyira félt a kudarctól. Elkerülte.

Mint vérbeli sikerorientált nem ismerte a lehetetlent. Nem volt olyan kudarc, amit ne mutatott volna fel sikerként.

Közélet: nemcsak gátlástalannak kell lenni, de annak is kell látszani.

Alaptalan a vád, hogy nem válogat az eszközökben. Ellenkezőleg. Mindig gondosan áttekinti a teljes készletet, mielőtt kiválasztja a céljának legmegfelelőbbet.

Imponáló tehetségénél csak gátlástalansága volt nyilvánvalóbb. Első gondolatom: milyen kár, hogy nem tudta visszafogni magát. Azután rájövök, hogy az tehetsége halála lett volna. Bár nem gátlástalansága okozta, mégis, ha nem lett volna ilyen gátlástalan, ennyire tehetséges sem lett volna.

– Hiszen ez a politikus éppen azt mondja, amit a nép többsége érez. Mi a bajod?

– Mindkettő.

Véleménye nincs. Pártja van.

Még ha az éppen most veszített politikai oldal méltányolná a választók bölcsességét, akkor is kételkednék benne.

– A lelkiismeretem tiszta – mondja. Vagyis nincs lelkiismerete.

– A lelkiismeretem piszkos – ilyen kijelentést még nem hallottam, de ha elhangzana, nyomban követné: – Megyek, hogy kimossam.

Tanulság: lelkiismeretünk állapotáról nem ajánlatos nyilatkozni.

Jelenünk keserves állapota megszépíti a múltat, és dicsővé formálja a távoli múltat. Végre egy biztató perspektíva. Jelenünkből óhatatlanul múlt lesz, sőt, ha minden jól megy, egyszer távoli múlt is.

Elengedhetetlen, hogy (a nép) szembenézzen múltjával – értesülök. De hogyan, hiszen nem tette akkor sem, amikor *jelen* volt.

Szembenézett múltjával, ahogy arra emlékezett, és mindent rendben talált.

Ha rövid az emlékezeted, toldd meg közönnyel!

A közöny egyszerre véd a gyávaságtól és a lelkiismeret-furdalástól.

A közönyöst éppannyira nem érdekli az áldozat, mint (tömeg)gyilkosa. Ám ennyire aszimmetrikus helyzetű két féltől csak látszólag lehet egyenlő távolságra lenni. Ami az egyik iránt részvétlenség, a másiknak háborítatlan cselekvési teret kínál. De fájdalom: vannak helyzetek, amelyekben a megfontolt semmittevés, bár nem hősi, mégis dicséretes erény.

– Ha az emberek tanultak volna a történelemből, az már hosszú ideje máshogy alakult volna.

– Tévedsz. Éppen azért ilyen a történelem, mert tanultak belőle.

– Aha. És hogy nézne ki akkor, ha nem tanultak volna?

Nem az a kérdés, hogy megtörténhet-e ismét (némi variációval), ami már megtörtént, hanem, hogy még mi minden történik meg.

A valóság felülmúlta a képzeletet – annyit jelent, hogy egy embert kivéve senki nem tudta elképzelni, amit ő el tudott.

A lenyűgöző nyugatafrikai elbeszélő, javasember nagyapja mondja Kun Árpád regényében (*Boldog észak*), hogy „a halottak haláluk pillanatától kezdve felejtnek. Fokozatosan elveszítik emlékezetüket, hogy legvégül minden emléktől megszabadulva ki tudjanak szakadni azoknak a szellemeknek a hatalma alól, akik bennük szövetségre léptek hajdanán. Amikor az ember idő előtt hal meg, szellemeinek sokáig hatalmuk van még fölötte halála beállta után is. Nem hagyják nyugodni, miattuk érdeklődik a halott továbbra is az élők dolgai iránt. Mindaddig kísért és visszajár, amíg el nem érkezik az a pillanat, amikor igazából meg kellett volna halnia. Ennek fordítottja történik azokkal, akik túlélik azt az időt, amikor meg kellene halniuk. Ezek az emberek – annak ellenére, hogy életben maradnak – a halottak módjára elvesztik lassanként az emlékezetüket. Ezt az emlékezetvesztést a fehérek Alzheimer-kórnak vagy demenciának hívják.” Meghökkenek, hogy a felfogásom szerint teljesen képtelen kijelentések sora, logikailag mindvégig következetesen, hogyan vezet egy számomra is evidens következtetéshez. Az énazonosságot önmagunkról szóló emlékeink folyama alkotja. Az embert emlékezete tartja össze. Akkor is, ha átrajzolt emlékképekből áll, amelyeket az önfogadást alátámasztó erő irányít. Az emlékezet tartós leépülése esetén önmagunkat veszítjük el: élő halottakká válunk. Valóban, csak a kór kezdetekor fellépő tényleges halál szabadíthatna meg. Ellentéte kétségkívül a tragikus korai halál, hiszen emlékezete az utolsó pillanatig őrzi az embert. Amennyiben életben maradt volna, továbbra is érdeklődő és emlékező lehetne. Dolgát nem végezhette el. Ha hinnék abban, hogy az élet/halál ideje egyénenként pontosan ki van mérve előre, a metaforákat csak szó szerint vehetném. Miért ne hihetnék a szellemekben, akik jól ismerik a kiszabott időt, és addig még működtetik az idő előtt elhalt emlékezetét. Mi sem magától értetődőbb, minthogy akik időben halnak meg, ezután ha nem azonnal, úgy hamarosan megszabadulnak emlékeiktől és szellemeiktől.

Neil Armstrong, az első ember, aki a holdra lépett, azóta szállóigévé vált kijelentést tett: „Kis lépés egy embernek, de óriási ugrás az emberiségnek.” Mondott azonban tizenegy nappal az indulás előtt tartott sajtókonferencián valamit, amit nem szokás idézni, pedig megérdemelné. A BBC tudósítója felbátorodva, hogy általában szó esett a kockázatról, megkérdezte tőle: „Mit tenne abban a rendkívül valószínűtlen helyzetben, ha a Lunar Module nem volna képes a holdról felszállni?” Nem tudom, milyen választ várt, de azt bizonyosan nem, amit a mosolygó Armstrong adott. „Nos, kellemetlen dolog erre gondolni.” Fokozhatatlan understatement; csak látszólag tér ki a válasz elől. A kérdező és a válaszoló egyaránt tudatában van, hogy abban a rendkívül valószínűtlen helyzetben nincs mit tenni. Nem lehet felhívni a biztosítót, hogy sürgősen küldjenek a lerobbant kocsni helyé-

be egy másikat. Armstrong pályája csúcán e világ nélküli kietlen tájon a megfuladás alternatívái között választhatott volna, társával együtt. Valóban meglehetősen kellemetlen kilátás, amivel valószínűleg úgy küzdött meg, hogy megtanult nem rágondolni.

„Amíg fiatal az ember, próbálja megelőzni a világot. Aztán próbál vele lépést tartani, míg végül a világ megy el mellette” – summázta Mrožek a vége felé az életét. Egyáltalán nem ismerek a magaméra. Máshogy mondanám: amíg fiatal voltam, természetesnek tartottam, hogy értem a világot. Mintha egy volnék vele. Túlságosan közel voltam hozzá. Aztán élesen kettéváltunk. Mind többet foglalkoztam tudatosan azzal, hogy megértsem magunkat és semmit sem tartottam természetesnek. Változatlanul így vagyok most is, és azzal áztatom magam, hogy életkorom miatt távolságom a világtól éppen annyi, ami átfogóbb megértését minden nap közelebb, de sohase elég közel hozza.

Elegánsabb az életkorba simulni és nem a korba, mint fordítva.

Galádul megcsal az idő. Miközben napjaim semmivel nem múlnak gyorsabban, mint korábban, az évek sebesen repülnek.

Nem tudok betelni Tinguely karneváli szökőkútjával Bazelben. A különböző alakú, motorral hajtott fekete színű öntött vas plasztikák első pillantásra mulatságos, játékos benyomást keltenek. Kényelmesen körüljárható négyzet alakú medencében változatos módon mozognak és köpik a vizet. Ha azonban ott ragadok, a zajos karneváli vidám kavargás képe elveszik. Hiába zúg, zakatol, forog, spriccel fel-le, előre-oldalt másodpercnyi szünet nélkül; hiába van tele az élet látszatával. A figurák mozgékonyak, de mindig egy helyben maradnak (rögzítve vannak a medence beton fenekén); mindig ugyanazt a téri elrendezést mutatják és mindegyik alakzat mindig ugyanazt a gépies tevékenységet végzi, egymástól függetlenül. A tíz közül egyik kedvencem szüntelen a vízbe süllyeszti, majd onnan felszín fölé emeli jókora merítő tányérját, csakhogy az tele van lyukakkal. A víz artisztikusan hullik vissza, hogy az alak újra neki kezdhesen abszolút meddő ténykedésének, amire a sorsa ítélte. Azaz alkotója programozta. Másikuk ugyanilyen töretlen szorgalommal tapossa egyik, majd másik lábszerűségével a vizet anélkül, hogy egy tapodtat haladna, de a legcsekélyebb mértékben sem zavarja. Annál inkább engem. Vonzóan taszító. Határozottan horrorszerű.

Tinguely megragadott egy aforizmájával is. „Udvariatlanság másokkal szemben, hogy meghalunk.” Kóstolgotom, ízlelgetem.

Udvariatlanság mások előtt meghalni.

Udvariatlanság másokat terhelni haláloddal.

Élni nagyfokú udvariatlanság, meghalni is az.

Bár te halsz meg, gondoldj másokra.

Ha udvarias akarsz lenni, úgy halj meg csendben, hogy senki se lássa.

A halál rossz modorra vall.

Ha csak teheted, ne halj meg.

Ha úgy éltél, hogy másoknak több örömet, mint fájdalmat okoztál, meghalhatsz úgy, ahogy neked jólesik.

barátod. Neki kell megadnod a módját. Légy vele figyelmes, tapintatos, mutasd a legkellemesebb arcodat. És ne felejtsem a legfontosabbat: légy előzékeny. Tehát ne nehezítsd meg a dolgát, ne húzd az időt. Hagyd, hogy tegye, amit tennie kell. Így megfelelsz egy tizenhetedik századi francia intésének: az udvariasságot az emberek azért találták ki, hogy elrejtsek egymás iránti ellenszenvüket.

Ám a *Prédikátor könyvét* követve („Boldogabbnak mondom a holtakat, mint az élőket. De mindkettőnél jobban dicsérem azt, aki meg sem született”), a tökéletes változat a következő: az abszolút udvariasság másokkal szemben meg sem születni.

